

В. КУЗЬМІЧ

ШІСТЬ ТИСЯЧ МЕТРІВ

I

— Від доброго життя не полетиш, — говорив Штепа, лаштуючи нового аероплана до завтрашнього літання і натякаючи цим на неприємну історію з відомим винаходом комуніста авіо-конструктора.

Ця історія лишила глибокий слід в житті заводу і впливала завжди, коли аеропланно-збірний цех випускав у світ нового свого годованця.

— Літають і від доброго життя! — одповів тихий інструктор Віркун.

Він тільки-но надійшов сюди і вже встиг розповісти, що „начальство“ (Клейстер і Надрика) байдуже ставиться до проби на височинь і чи навряд змінить своє відношення до винаходу.

— Як вони хотять, а ми не дозволимо купувати „Роньєвські“ аероплани за кордоном. Наше радянське небо мусить належати радянським літакам, а не німецьким.

Думу свою Віркун виношував довго, і не дивно, що він всюди висловлював її, навіть викликаючи незадоволення тельбатового директора Надрики, відомого досі робітникам тим, що він добре вмів їсти смажені пончики на доповідях інженерів та співав пісень „Моя снежінка, моя пушінка...“ Може Віркунові і не слід було так часто повторювати її, але він рішучо стояв проти „західньо-європейського ідолопоклонства“ Надрики і Клейстера перед успіхами капіталістичної авіо-фірми. Та що поробиш, коли пролетар, красивий не своїми синіми літунськими очима і льотною вдачею, а своєю певністю, завзятістю і незламністю, просто набридає Надриці і вимагає швидкого будування Костенкових аеропланів?

Тому-то Віркун діловито вовтузився сьогодні біля „К—4“ і зарані наготував для завтрашньої проби барограми, барографи, щоб точно определити так звану „стелю“ літака, цеб-то найвищу точку височини нового залізного птаха.

Коли-б спитати, що звязало Віркуна з „К—4“, то він сказав би, що він — спортсмен душею, не може не співчувати негаданим, несподіваним успіхам „К—1“, „К—2“, „К—3“. Мовляв, перегнали „Роньє-Ракету“, цю симпатичну, кремезну пташинку, з якої ж речі не допомогти майбутнім перемогам „К—4“. Коли ви обляєте Віркуна за обмеженість, за його спортсменство, то вчините несправедливе і зовсім не визнаєте, що на авіо-заводі він остаточно змінив свої погляди на життя і став нарешті радянським патріотом. Віркун — тип цікавий і розповсюджений в великій індустрії.

Сьогодні Віркун був одягнений у форму військового літуна і його ідеальна краватка приємно вражала око. Жодної плямини не було помітно на комірцеві. Борти сюрдуги, одгорнені і чисто виглажені, притягали до себе погляд і ще здалеку говорили, що Віркун —

людина культурної формації. Значки літунства оздоблювали одяг і утворювали до певної міри настрої романтизму, який так люблять пілоти, особливо, коли мають справу з людьми, далекими од авіації.

Праці біля „К—4“ було досить. Але чистенький одяг не заважав Віркунові працювати, і його напружені руки мигтіли в повітрі, як помахи жовтих крил. Штепа, немов азартний грач, захопився роботою над двигуном „БМВ—4“, і його постать манячила чорним стовбуром біля машини — на драбинці.

Механик Фогель наливав бензин у баки, стоячи на горі — на крилах аероплана і стежив за прозоро-зеленкуватим струмком, що точився з помпи і лився на замшову шкіру...

— Який жаль, що Костенка з нами нема, — озвався Штепа.

— Надрика підстроїв так, що його викликали на якесь засідання.

І Штепі і Віркунові стало боляче. Стара образа за цькування талановитої людини ожила в них. Коли ще будували „К—1“, піонерів будови лишали без електрики, не давали матеріалів, заважали, взивали „фантазерами“... Навіть зробили так, що в той час, як японських літунів зустрічали з бенкетом, „К—1“, який прилетів у той же день, на столичному аеродромі зустріла... корова, бо і Надрика і Клейстер — черезгубоплюї (так назвав їх робітник) надто були загипнотизовані закордонщиною.

— Захід він багато значить, — говорив у таких випадках Клейстер.

Образа глибока, як тіснина, сповнила їхні почуття холодним диханням. Немов паморозь торкнулась їхніх голів, вкрила волосся на кілька секунд сивим наметом. Рухи Віркуна трохи затримались і долоні на якусь мить застигли над штурвальним колесом.

В цех увійшов Сальний, новопризначений пілот на „К—4“.

— Формально все правильно, — крикнув він іще з порога і махнув кількома цідулками в повітрі.

— А по суті — знущання, — одповів Віркун.

Веселим голосом Сальний розказав, що завтра на завод прибуде приймальна комісія з представниками авіаційних установ і що завтра — „К—4“ нарешті доведе технічну досконалість. Костенко може зарані радити, а Сальний, Віркун, Штепа, Фогель і іже з ними — стрибати од щастя вище хмар і всіх літаків: „К—4“ — не тільки збудований, а й пронумерований, зфотографований, прошнурований. Оці цідулки і бортбух нового хрещеного аероплану (зватимуть його „RRUA“) вдихають в нього життя.

Тим часом сонце закінчило повітряний рейс і спустилося на золотих крилах хмаринок на далекий аеродром. Воно почервоніло од натуги і коли палаюче колесо космічного пілота торкнулося землі, хмариста курява піднялася на заході і малиновим серпанком затулила величну картину спуску.

Сонце заховалося в синьому ангарі, в білих полотнищах широкого небокраю.

Праця ж у збірному тривала до півночі.

II

О дев'ятій годині ранку все було гаразд.

Комісія прибула своєчасно. Надрика і Клейстер старанно напірали на пунктуальність, перший як старий ноповець, другий, як відповідальний урядовець, якому не даремно доручена така галузь, як повітряні шляхи і будовання „дерев'яних херувимів та серафимів“.

Костенко, як і завжди, прибув о п'ятій ранку і за ці чотири години він надзвичайно нервував, все чогось чекав несподіваного, чи каверзи, чи якогось підкопу. А вночі до речі йому ще приснилася така дурниця. Немов „К—4“ вилетів з пілотом Сальним і з Фогелем. Стартувала машина добре і от коли аероплан закружляв над містом, на височині тисяча п'ятсот метрів, у літака затремтів хвіст. Чи то здалося так стомленим очам Костенковим, чи ні, але факт катастрофи став наявним, коли „К—4“ повертав на захід над Будинком Промисловости — у нього уломився підкос, що тримає ліве крило. Підкос зірвався з гвинтів і зрізаний бурхливою рікою повітря, почав падати, як сірничок, тонесенький і з одного краю утовщений.

Крило не витримало тиснення і в наступну мить якось м'яко одірвалося од корпусу машини. Ліве крило спершу колиснулося, ковзнуло і раптом стало сторч, як рука тонучого.

Люди, що стежили за повітряними еволюціями аероплана, сплотніли й очима, повними жаху за пілотське життя, дивилися вгору, не знаючи, що зробити, аби врятувати його.

Одчай скрутив тіло Костенкове. Він — автор, він — винахідник, будівник. Пілот доручив йому незаміниме і неповоротне — своє життя, і от — тепер, коли перші три птахи „К—1“, „К—2“, „К—3“ посіли почесне місце в надхмар'ї, „К—4“ — зрадив його, автора і — що найжахливіше за все — ніс на своїх гарних крилах смерть авіаторові Сальному та німцеві борт-механікові — Фогелеві.

Машина почала падать швидче, швидче і...

Якою темною здалася Костенкові кімната, коли відчуваючи фізичний біль довкола серця, він скинув із себе укривало і впевнився, що він лежить в ліжку — такому гарячому, пропітнілому і пом'ятому.

Костенко побачив Сального. Той поглянув на годинника і весело взяв у Віркуна барографи.

— Машину на старт, — гукнув один з членів комісії. На обличчях Клейстера і Надрики попливла якась непевна тінь. Наче вони глузували і знову третій раз чекали поразки.

— Твого „К—4“ треба поставити в музей, як стародавнього експоната — здавалося, говорили їхні іронічні очі.

Клейстер урочисто мовчав. Надрика наспівував та иноді перекидався двома-трьома словами з членами комісії.

Костенко почував себе напружено, і можливо тому все скидалося йому на якусь ганебну змову проти нового аероплана.

— Двісті п'ятдесят тисяч з гаком коштують республіці апарати нашого шановного винахідника — промовив Клейстер, кидаючи погляд на Костенка, коли члени приймальної комісії надійшли до „К—4“.

— Хай збудує іще „К—5“ і наше авіаційне товариство полетить у трубу. Тоді ми вчинимо позов проти Костенка, і хай радянський суд посадовить його, як розтратника, на кілька років з суворою ізоляцією... від коштовних фантазій.

Клейстер глибоко іронізував над будівником. Члени комісії удавали, що вони слухають і нічого не одповіли шановному голові комісії.

Клейстер міркував логично: бо й справді — лише подумати, якими засобами, та з чим він має розвивати громадську авіацію, коли більшість коштів витрачено на здійснення мрій винахідника.

Арнольд Карлович говорив багато, і в словах його бреніли нотки давнього знавця авіо-справи і досвід дотепного господарника. Звичайно, йому можуть заперечувати, що він — Клейстер — цюкує людину,

не дозволяє їй будувати літаків. Та, пробачте, ось же має Костенко збудовану машину. Значить, працював він під егідою Авіо-Синдикату, з його, можливо, мовчазної, але явної згоди. То з якої ж речи клепати...

Словом, Клейстер дипломатничав і, почувавши свою близьку загибель, пустив чутку серед присутніх, що комуніст Костенко — хвора на нерви і на люмбагу людина, хотів застрелитися на порозі Правління, щоб істерично помститися за Клейстерівську політику.

— Напевне пустить кулю в лоб, коли іспит „К—4“ скінчиться провалом,—закінчив Арнольд Карлович, самовдоволено покусуючи вуса.

Навколо іспиту утворювався свідомий ажіотаж. Проба ставала для обох груп за кінцевий етап довголітньої боротьби. Коли Костенко полетить на своєму аероплані „К—4“, Арнольд Карлович полетить з республіканської посади і купівля „Ронье—Ракет“ припиниться.

Дехто з „начальства“ вважав, що краще було-б для долі мирної авіації, коли б винахідник еліптичного крила полетів на ньому в тартари.

...Все було готове для польоту.

Блідий і схвилюваний походжав автор біля „К—4“. Сальний і Віркун поглядали зрідка на нього та на небокрай.

А хмари віщували — негарне.

Сонце палало за височенною напоною хмаристої пелени, яку літуні і метеорологи звали „сорочкою“, і кидало на землю блідувате світло. З півночі сунули важкі кучові хмарини і висували поперед себе три товстих довгих помпи. Вони відокремлювалися од низьких нашарувань пари і втикалися в саму блакить, поливаючи білим струмком бронзову голову сонця. Проміння від цього згасало, і сонце кипіло, як розгартowana мідь.

— Вітер ходовий,—почув Костенко од пілота.

Останній погляд автор зупинив на Віркунові, що висувався з пілотської рубки і умовлявся з стартером.

Мотор уже давно гурчав, як прибій океану. Весь корпус нового „RRUA“ тремтів в лихоманці білого чекання, полотно коливалося на крилах і боках, а за костуром та хвостом зривалися з полеглої трави сухі билиночки і вихорем летіли назад.

Розмови всі припинилися. Робітники притихли і гуртом приросли до Костенка, наче окремі залізнички, притягнені міцним магнітом.

А збоку машини розташувалася комісія.

— Хіба на цих котлетах можна літати?—глузуючи крикнув Надрика, обводячи рухом руки лінію еліптичного крила.

На Костенковім обличчі підвелася і зігнулася лозинкою ліва брова.

Стартер махнув прапирцем і „К—4“ тихо поплив на старт до могили Блакитного — на величне і самотнє кладовище на аеродромі.

III

Ну, да! Я-ж говорив, що не треба вилітати, що стан атмосфери змусить їх швидко знизитися і що взагалі день для іспиту обрано невдало. Літання машини обов'язково буде затяжне. Їй тяжко буде забиратися у височінь, шукаючи серед хмар коридорів, вибирати між ними шлях. Хіба довго пролетиш, коли ти влітаєш у пару, і вогкий, гідкий туман затуляє від тебе все, що є на світі?

Він налипає, як сніжинки в хуртовину, сліпить тебе, і ти втрачаєш почуття рівноваги. Ти не знаєш, де гора, де низ, де ліворуч чи пра-

воруч. Летиш кудись — у білу безодню! Прямуєш у безвість і прозорий жах — літунський неспокій опановує тебе!

Так думав Віркун — з тривогою стежачи за рухами пілота Сального. Той сидів ліворуч нього і з зведеними бровами вдивлявся в арматурну дошку аероплана.

Кат зна що! Машина пре, літерально пре вперед! Ось вимірювач хуткості! „К—4“ летить, як скажена ластівка, розтинаючи мутне молоко туману срібляними крилами!

Швидкість — 185 кілометрів за годину!

Швидкість — три кілометри за хвилину!

П'ятдесят метрів шо-секунди стрибав цей літак!

І як це сталося? Лише шість хвилин минуло, а „К—4“ вже опинився на висоті 1000 метрів.

Сальний пружно тримав штурвала в руках, і суворо зупинявся очима то на схиломірах, то на лічильниках кількості оборотів гвинта, то стежив за температурою і поступом в рурочках бензину та олії.

А де тепер той сонячний Харків? У яку голубу безодню впала робітнича столиця, коли „К—4“ покинув землю?

Минули світлі моменти зльоту, і як приймний спомин залишилася в пам'яті картина відриву коліс од ґрунту.

Сальний аж зрадів тоді. Машина легко скорилася рухові стерна і слухняно знялася в повітря, коли він рвонув штурвала на себе на повному разгоні — з двома тисячами оборотів гвинта в секунду.

Аеродром пролинув, як зелений водопад. Все впало позаду, промайнуло різнобарвними тінями, і квадратів форми попливли вниз під ногами.

То були квартали індустріяльного городища. Завод і його будови знезацька вросли в землю і зникли химерні й дивовижні.

Могила Блакитного поплила тонкою крапкою, як блиск синього ока. Аеродром зробився рясним ставком, в якому купалася білим лебедем будова іподромних трибун.

А далі пливли під „К—4“ — будинки, інститути, установи, БПС'и і кожний з них був оригінальною мініатюрою бурхливого широкохвильного життя.

Пливла Басейна, Пушкінська вулиця — і чорні стежки рейок та телеграфних дротин блискали іскринками холодного височинного сонця.

Рух — вниз рух! Рух — панує там, і нестримний шквал безперестанного життя струмчить в безодні — і відкіля пізнавати велич і радість буяння міста, як не з літунського льоту?

Сальний тоді стежив і, повний щастя, не одривав очей од землі.

Та й машина — „К—4“ здивувала його. Вперше він летів на апараті радянської будови і ніколи не думав, що вона буде така зручна для керування, для льоту.

Літак, чорт забори! Який-же Костенко — молодець. Як йому дякувати за ідею? Куди тепер рівнятися з „К“ отим „Роньє-Ракетам“?

Машина на першій пробі здавалася ідеальною. І Сальний і Віркун лише усміхалися та виглядали вниз. І припав тоді момент. Харків видався їм з висоти грандіозним вуликом з повними щільниками і рухливими роями медоносних бджіл.

Так це було... Було дві хвилини тому... І як все змінилося.

— Нема сонця, нема Харкова? Не знаєш — де гора, де низ.

Сальний почував себе ніяково і чекав на інструктора. Віркун обережно підвів барографа і глянув на його самописне перо. На папері серед чітких ліній тихо вигадючилася тонка риска підіймання на височинь.

Тисяча двісті метрів.

Це там — де холодні, непривітні і негарні хмари. Це — на височині, де прохолода частенько гостює в дощові дні.

Оттуди залетів аероплан. А перед цим „К—4“ дерся вгору, брав сотню метрів за сотнею, підлазив до хмар і нарешті вони перестали бути йому за стелю, а проковтнули його цілком.

Туман для літунів — горе!

Нема гірше для пілота, як потрапити у хмари і загубити орієнтовку по мапі чи місцевості.

І немов на зло Сальному і Віркунові — природа несподівано підготувала сюрприз.

„К—4“ вже п'ять хвилин летів у хмарах. За цей час туман кілька разів немов проривався. Десь наче майнули просвіти, непевна прозолоть сонця. Звідкілясь з боку падали скісні жмутки проміння.

Та дарма! Біла напона хмари тяглася й тяглася. Сальний потроху сердився.

Вісім хвилин полотнів з усіх боків туман.

Це двадцять чотири кілометри довжиною пливла хмара. Двадцять чотири — цифра не маленька і вона могла затурбувати не одного літуна.

Сальний даремно виглядав з рубки вперед і немов нюхав носом, чи швидко почнеться озон, — чисте повітря з сонцем. Він то шукав руками опору, то ще суворіше придивлявся до арматурної дошки. Цей білий велетень непокоїв його.

„К—4“ — втрачав рівновагу. Коли-б не схиломір, то Сальний не зміг би сказати, чи прямо летить аероплан, чи не схилився він на будь яке крило.

Вже десять хвилин минуло, як вони опинилися у вогких обіймах пари.

Що хвильки апарат підносився вгору і вгору. Виходило, що проклятуша хмара має довжину до п'ятидесяти кілометрів і товщину до двох тисяч метрів.

Сальний одверто скривив губи.

Віркун ще з насолодою згадував сьогоднішній переліт над Театральним майданом і багато-трубними заводами, але цей спомин зіпсувався вчуттям, що вони летять у безвість.

Сальний злісно повернув літака убік і вирішив зробити спіраль угору.

— Треба пробити туман.

Віркун знову підніс барографа до очей.

Дві тисячі вісімсот метрів.

Сальний колиснув бровами, як літак крилами, і замислився. Скільки літав він, а, здається, такого не траплялося! Чи мало стрівали його хмари? Чи мало мучили його? Та пролетівши п'ятдесят кілометрів, безперечно не відшукаєте потрібного шляху, бо компас допомагає дуже мало в колисливому літаку.

Уже й мороз прокотився по спині дрібнесенькими хвильками, вже й руки у літунів почали холонути.

Раптом Віркун помітив праворуч жовту смугу в хмарі — немов печеру і мовчазним рухом показав Сальному. Там мусіло щось бути!

І Сальний, над яким наче тяжкою погрозою висіла велетенська брила білого мармуру, з надією повернув апарата.

Загук двигун гучним ритмом всесилля.

Змінив свої тембри і от — голосним ревом забреніли трелі пропелера.

Чи нахилився „К—4“, Сальний так і не почув. Але враз... за-тулив очі...

Його осліпило сонце. І власне не сонце, а відблиски осяяних кучугурин пари. Ультрафіолетове проміння вколело в обличчя.

„К—4“ вистрибнув з хмари.

Картина, що її побачили літуни, до смерти вразила їх. Коли Віркун повернувся на землю, він потім оповідав, що напевне ніколи боги жодного народу в уяві дикунів не палали такими блисками вогню, як хмари.

Попереду прослався довгий міжхмарний коридор — завдовжки зо сто кілометрів, далі він звертав кудись убік, і ховався в блакитному серпанку хмарної „сорочки“. Ліворуч і праворуч тулилися гори з долинами, з верховинами — круглі бані товстих хмарин.

Все це горіло в промінню сонця і сліпучо било в очі, немов снігові поля на високих хребтах. Морозяне повітря немилосердно щипало обличчя. Віркун аж скрикнув з несподіванки. Позаду темною печерою чорніла діра — в пащі її ледве-ледве крутилася пара. А вище неї вставали і підносилися на височінь тисяч метрів скошені стіни або довгі клапті загуслого туману. Внизу, як окраєць розбитої тарілки, синіла легка повітряна фантастична земля. І по всіх-усюдах — робота шаленого морозяного вітру.

Віркун аж забув думати за барограми. Він не вперше відчував життя хмар. А що вони жили, в цьому не було жодних сумнівів. Внизу — вони були наївні, як дівчатка до шлюбу — веселі, таємні, ласкаві.

В такі хмароньки приємно було влітати.

Поцілунок їх був незабутній і ніжніший за все у світі.

Вище 1500 — хмари солідно повзли, немов вагітні. Вони любили довгий і широкий одяг. Одяг тягся за ними — їм тяжко було рушати у далеку путь — і вони плакали.

Вище — вони ставали надзвичайно суворими, як професори і роз-росталися у широченні постаті.

Ці хмари набирали нових форм і завжди пливли, як кораблі.

А де панував мороз — на височині 3000—5000 вони утворювали довгі гроби і темними ромбами висіли над схороненою внизу землею. З цими страшно було зустрітися. Вони нагромаджували брили на брили, і в одну мить такий льодовий айсберг осідав униз і поглинав ніжні хмари.

З такої кучугури вискочив „К—4“.

Нині-ж він — весело вальсував над сонячною глибиною і, облитий блисками хмарного рельєфу, майорів у напрямі далекого коридору.

— Чи встигнемо пройти? з тривогою подумав Віркун, помітивши, що бічний вітер жене сніжний клубок замерзлої піни прямо на лівий борт.

Дивно почував себе Сальний і Віркун в оточенні бігунових крижин. Вітер владно колисав крилами і завівав у пілотську кабінку.

Це був новий світ без стелі, без ґрунту, схожий на серпанкову ковбаню — внизу, і велику напону, зав'язану памороззю — вгорі і по боках.

Немов це було не літання, а експедиція на північний бігун Амундсена та Ельсворті.

Айсберги пливли — суворо, непохитно, і яким маленьким, яким мініатюрним здавався аероплан поруч із ними.

Літання мусіло бути щасливим — так думали літуни.

„К—4“ — сунув все вище і вище. Машина аж тремтіла од напруження і наче стогнала, зустрічаючи жорстокий опір морозяного повітря. Тремтіння нагадувало тонке мерехтіння бабчиних крилець — і по всьому корпусу аероплана котилися прозорі хвилі.

Барограф креслить лінію далеко за 3000. Барограма повернулася на ціле півколо, і риска хемичного чорнила вже перестрибнула за 4000.

Чи довго ще вона креслитиме папір? Чи вистачить у машини руху на 5000?

Віркунові ставало важко дихати, ноги вже давно захололи, і кров стомленим струмком добігала до кінцевостей тіла. Перед Віркуном увесь час стояв образ Костенка, і очі останнього наче свердлювали його голову ззаду, переслідували і тут, серед вічного мовчання.

6000 мусить взяти „К—4“.

Шість кілометрів висоти — ось гідний льот радянської машини. Перемога мусить бути наочна в порівнанні з іншими системами закордонних аеропланів. Навіть „Роньє - Ракета“ — вже неспроможна зробити це. „К—4“ обігнав її, піднявся на цілих 1600 метрів вище.

А може було-б добре, коли б він домчав і до 7000, туди до найвищих хмар? Напевне він зробить і це — аби Сальний скерував його по коридору і домчав до блакитної бухти, за якою нема вже жодних мутних хмаринок.

Настирливе бажання мучило його і мимохіть передавалося Сальному. Вони обидва прагнули цього і завдяки мистецькому керуванню Сального, „К—4“ поки летів без пригод.

Але з двигуном щось трапилося. Сперше він „чихнув“ кілька разів, і пропеллер замайорів перед очима пелюстками осінньої айстри, збавляючи свої обороти з двох тисяч до п'ятисот.

Сальний зняковів і стурбовано оглянув апаратуру. Що сталося? Здається, все гаразд? Проте дальший огляд відкриває таємницю. І новина обливає літунів холодним потом. Лопнув... бензиногін.

Бензин капає дрібним дощиком, і краплі збігають сльозинками униз — з вугловатою траєкторією. Скажений вітер збиває краплі. Вони зриваються і падають змороженими льодинками.

Краще-б почували себе літуни, коли-б з їхніх жил полилася кров. Оцей тоненький струмок бензину коштував їм дорожче здоров'я і якими-б міцними нервами не володіли Сальний і Віркун, тяжко було їм дивитися, як даремно витрачається паливна рідина.

— Треба падати вниз!

— Падати, щоб досягти землі, як мога раніше!

В цей час альтиметр показує 5910 метрів.

Сальний стискує зуби і рішуче зводить стерно глибини. Думки вже малоють небезпечний спуск. Уява летить попереду літака і вираховує хвилини падіння. Що буде внизу? А що як туман охопить їх у свої вогкі обійми і затулить місце спуску? Де вони — ні Сальний, ні Віркун не знають. Полетіли на південь, а потім (у хмарах) повернули трохи на захід. За 64 хвилини вони напевне оддаленіли од Харкова на двісті кілометрів.

IV

...Минуло чотири години.

Сонце давно вже перейшло на південну половину, а літуни не повертали.

— Вони мають бути тут о 10^{1/2} ранку. Зліт на височінь 6000 і спуск не забере більше, як півтори години, — говорив Штепа Ко-

стенкові, що не відходив від телефонного апарату і викликав місто за містом.

Костенко відчував новий приступ люмбагі — найжахливішої з усіх нервових хвороб. Йому нині було небезпечно хвилюватися з будь-якого приводу, особливо тоді, коли це торкалося його власних інтересів. Нервові центри, зруйновані розпадом сірої речовини (люмбага) не могли витримати нового хвилювання.

Білий стояв авіо-конструктор над телефоном і по жовтому пом'ятому обличчю пробігали хвиляки зморшок. Вони тремтіли на лобі, де видувалася, як коренище дуба, вітласта жила, і часто спускалися на вилиці, на шоки і скроні.

— Мерефа? Скажіть, чи пролітав над вами сьогодні о десятій ранку моноплан?

Телефонна рурка захрипіла і здалека долетіло щось подібне до людського голосу.

— Як вам сказати? Воно може й пролітало, так хмара низько повзла.

— А гуркіт мотору чули?

— Взагалі, товаришу, щось гуркотіло, так я не добрав, чи то який дядько проїжджав, чи автомобіль з потребиловки чухав. Мені передавали, що сьогодні з Харкова мануфактуру везуть.

Костенко сердито дав одбой і викликав Полтаву. Метеорологічна станція хутко одгукнулася і прийшла чітка відповідь:

— В дев'ять сорок пролетів аероплан...

Костенко притис рурку щільніше до вуха.

— У якому напрямі? Якої системи?

— Біплан — військовий. З Києва на Харків.

Знову досада обхопила обценьками голову. І скільки не було селищ навкруги Харкова, Лука запитував кожне місто, кожний Райвиконком, прохав подати відомости про переліт.

Люботин — Скороходове — Полтава — Опішня — Диканька — Зіньків — Богодухів — Чугуїв — Ізюм — Лозова... Кремінчук — Глобине — Кахнівка — Червонодар... і безліч, безліч міст і містечок, що мали свої телефони — всі відповідали своєрідно з комичним колоритом. Де-не-де не розуміли Луку, де-хто сам запитував, що та до чого, — що, мовляв, раніше треба спитати голову райвиконкому, який мусить усе знати, бо він заврадвледи.

— А ви сами бачили його?

— Кого? ороплана?

— Ну, да, — аероплана, звичайно не голову райвика.

— Та я ніколи не бачив ороплана.

— Так спитайте у людей, може бачили? — наполягав Костенко.

— Раз я не знаю, так і люди не знають.

Самовпевнена відповідь зворушила Луку.

— Хто-ж ви такий?

— Сторож райвику. А голова — в командировці. Я, значить, заміщаю.

Одним словом — в кількох сотнях містечок не знайшлося жодної людини, що бачила б „К—4“ в лету. Як не сподівався Костенко на сповіщення, хвилина за хвилиною поразка росла. З машиною щось трапилося в дорозі, але що і де — невідомо.

Дзигарі авіо-вокзалу пробили вже пів на другу.

До кімнати нач. вокзалу зайшов один з членів комісії, і сказав, що більшість членів комісії має їхати на інші засідання. Власне, це хотіли зробити Надрика і Клейстер.

Вони надто цінували свій ноповський час, і п'ята година марного чекання здавалася їм злочином проти розпису робочого дня.

Вони, правда, не висловлювали жалю з приводу запізнення Сального і Віркуна, але в глибині серця свого обидва жаліли їх і готові були покласти відповідальність на недовченість та похапливість авіобудівника.

— Їм треба допомогти! Висилати експедицію для розшуку замало. Потрібно викликати іще раз залізничні станції і перепитати.

Кінець-кінцем Клейстер поїхав на авто до Управи Товариства Республіканської Авіації, а Надрика залишився, зацікавлений несподіваною затримкою „К—4“.

Серед групи Клейстера йшли балачки.

— Винний він — Костенко. На доброму аероплані — все добре!

— Сам не літає! Що йому стоїть угробити Сального ради свого експерименту!

А про кого говорили прихильники „готового плаття“ — покупці „Роньє-Ракет“, той невідступно дзвонив у всі боки і втретє викликав Лозову. Вчуття доводило йому, що катастрофа, коли вона трапилася, чи просто примусова посадка мусіла статися неодмінно біля Лозової.

Лозова довго була зайнята і нарешті відповіла, що...

Що говорив тоненький голосок тендітної заобрійної телефоністки — все це стало нецікавим, коли зненацька задеренчав телефон № 2 — сусіда першого.

Дзенькіт інтригуючо пролунав в кімнаті нач. авіо-вокзалу і змусив Костенка не дослухати Лозову і взяти другу рурку.

— Що з ними робити? Ми їх заарештували і посадили до холодної...

Голос телефоніста був повний тваринної радості і весь час повторював адресу Авіо-Синдикату.

— Їхня поведінка свідчить, що вони — поляки, бо латинські літери на бортах.

— Я нічого не розумію, — скрикнув вражений Лука, — відкіля ви говорите?

— Із Загривок Полтавської округи..., — і голос почав розповідати дивацьку пригоду одного польського аероплана...

V

При чому тут польський аероплан, Костенко не міг второпати перші хвилини. Сповідання з Загривок було таке дивне, що шановному конструкторові думалося, що це марення.

— Може я божеволію? Може це перший приступ і тому все мені здається неприродним та незрозумілим — питав себе Лука.

! він передав рурку Штепі.

Але Костенко не снів. Все це відбувалося в дійсності і йому стало шкода того пілота, який несподівано потрапив у Загрівки.

Справді було ось що...

Коли лопнув бензинопровід, Сальний показав мовчазним рухом Віркунові, щоб той записав цифри усіх авіо-приборів і пустив машину у рішучий спуск.

„К—4“ ковзнув, як санки, у затишну глибочінь повітряного океану. Повітря засвистіло, як сніг під полозками. З нахилом крил до 70° аероплан почав падати униз, та униз.

Сотня метрів летіла за сотнею, тисячі за тисячами, хмари росли вгору і стовбурчились над літунами, ставали дибки, як білі ведмеді, — „К—4“ все спускався, ледве не доганяючи упалих крапельин.

Шість тисяч метрів як злизало!

Опам'ятався Сальний аж тоді, коли тепле повітря охопило його хатньою хвилею. Тут він почув себе, як дома, — на висоті трьох сот метрів.

Хай земля загубила свою величезну поетичність, хай вона звузила обрії і зробилася плиткою, нудною з набридлими планами ланів — все ж таки вона земля, рідна, тверда і стала!

І коли б ви знали, як зраділи літуни, впевнившись, що напона хмар вища від небезпечної висоти і що земля вільна від туману!

То зупиняючи мотора і плануючи, то пускаючи його на повні обороти — Сальний віражив над полями. Треба було вибрати добрий посадний майданчик і не ускочити в багно, застелене зеленою травицею і поросле очеретом.

Пілот хутко вивчив місцевість і скерував машину на досить довгеньку смугу пшениці, майже поруч з чорною ріллею, над якою працювало кілька сот людей.

Постаті селян манячили то тут, то там. Ліворуч чабани гнали отару овець. Овечки злякалися шуму двигуна і поповзли убік, як чорна пляма розлитої олії. Праворуч — розташувалися хати величенького села.

Нелегко сідати авіаторові весною в полі! Так і дивись, щоб не задавити яку людину.

Сальний зробив низеньке коло над селом і цим остаточно розхвилював його. Вся людність, яка тільки була, вискочила на вулиці, городи. А частина побігла у поле — в напрямі до посадки.

І трясця їхній матері: на місці, яке обрав Сальний, з'явилися постаті верхівців і погнали коней впоперек. А тим часом „К—4“ остаточно знизився і прямував на пшеницю.

Махати? Попередити їх? Чи кричати? Будь на місці Сального найкращий літун, що зробив би він, щоб уникнути неприємної, а можливо й кривавої сутички?

Загостреними і швидкими, як блискавка, очима він оглянув місцевість довкола. І знову та сама картина: по боках — по усіх усюдах на кожному клаптикові стоїть віз, а розпряжені коні чи пасуться, чи працюють з плугами та боронами.

Робити новий розворот машини немає рації. Однаково наскочиш на живу істоту. Принаймні розтрошиш машину.

Минуло кілька довгих нудних секунд. Верхівці не переїхали поле пшениці, а навпаки з зиком і зухвалою дикістю погнали коней назустріч літакові, себ-то прямо в лоб.

Сальний сполотнів. „К—4“ не міг повернути ні праворуч, ні ліворуч (люди і рілля), одне, що міг зробити пілот, це викинути одну із фігур вищого пілотажу. А на пасажирському апараті — це річ надзвичайно смілива.

І от — немов розкати грома, загув двигун. Сальний натис ногами на педалі і, стиснувши зуби, повернув штурвальне колесо, ставлячи аероплана у ризиковане становище. Серця обох літунів наче застигли од чекання, коли крило от-от знесе голову якому-небудь хлопцеві.

Земля вже наблизилася до літака і мчала вниз, як зелена бурхлива річка, з горбочками, канавками, ямами.

Постаті людей вирости і, замість цяточок, раптом виринули із земних хвиль чотирі великі тулуби коней.

А „К—4“ майже котиться по землі. Мало того, він потрапляє у повітряну яму і вітер ледве не притискає його до ґрунту.

Отут Сальний крутить штурвала, і праве крило підводиться вгору. Ліве падає вниз і на диво не чіпляється за ґрунт.

Зате, обидва авіатори зідхають і радіють.

Крило перескочило верхівців і вони десь позаду.

„К—4“, підстрибуючи, нарешті сідає і зупиняється перед межею. Віркун виходить з кабіни і виймає струмент.

Бензин летиться, як і перше.

* * *

Селяни оточили „К—4“ і з величезним захватом оглядали машину.
— Як добре, що ти не сідав на ріллю. А то перекинуло б хвостом вгору,— зауважив Віркун Сальному. Той вийняв годинника і з неприхованою досадою пробурмотів:

— Зараз одинадцять без сьоми. Треба хоч о дванадцятій повернутись до Харкова. Бо ми стурбуємо Костенка і всю комісію.

Помітивши, що пастухи і селянки почали колупати полотняну обшивку, він гримнув на них і спитав, що це за село і чи далеко до залізниці.

Чорнява дівчина — стереотипний тип української дівчини з карими очима і тому не цікава, з охотою відповіла.

— Це не село, а містечко Загривки. Бачите, скільки церков збудовано, значить, не село.

— А залізниця де?

— Верстов з дванадцять оттуди — за ліс. Он там, де дзвіниця монастиря. Там станція — і дівчина махнула на північ.

А селяни тим часом обступили великим гуртом аероплана і ледве не поспиралися на корпус. Всі висловлювали своє здивування і набридали запитами то Віркунові, то Сальному.

— Машину не поламайге. Геть всі від неї,— кричали вони обидва. І поки не виправили поламки, ні Сальний, ні Віркун не звертали уваги на селян.

— Дядю, а можна політати на ній?

— Відстаньте, не зважайте.

— А дивись, яка вона білява, оця еропланта,— дивувалась одна стара бабуса.

Зо дві тисячі народу зібралося на полі.

Приїхало зо сто чоловіка верхівців і вони тривожно і підозріло перекидалися словами. Де-хто помахував револьверами і хотів вже дертися до самого самолёту — та хтось утримував і народ чекав певного моменту, себ-то прибуття влади — голови райвику.

— Хай вона — влада й розбирається,— белькотів дідок.

— А по мойому за незаконний спуск на нашій самостійній території та ще без дозволу центрального комітету — затримати до в'яснення лічності,— заперечував молодий хлопець, на перший вигляд, секретар місцевого комнезаму.

Перші лави, оглянувши машину, не відходили, а ззаду надходили нові, тому незабаром утворилася метушня.

Чутка про спуск якогось самолёта рознеслася навкруги, і людність принаймні п'яти сіл бігла, їхала, скакала на конях, щоб побачити новину. Приїхав конем господар пшеничного поля і прожогом вдерся в гурт, здіймаючи гвалт.

— Боже мій, що-ж я робитиму?... Все поле, усе чисто витовкли! Який це андихрист зробив на мою голову? Це-ж моя родина голодуватиме. Це чисте розорення!

Він почав прохати людей, щоб вони відійшли, але на його вигуки, за винятком молодичь, ніхто не зважав. Тоді нещасний господар підбіг до секретаря місцевого комнезаму і почав благати його, щоб авіатори хутчіше покинули поле.

— Ти, як представник нашої організації — заступись за мене. Хіба ми не змусимо їх заплатити по закону за патолоч?

— Закон усе може, — лаконично одповів секретар і, глядячи коня, подивився на місто. Він чекав все голови райвику. Там курила курява. Їхала бричка.

Нарешті лемент незаможника почув Віркун, підкликав його і сказав, що йому, як інструкторові льотного відділу, дозволено в таких випадках видавати квітанції на отримання компенсації.

Селянин звузив брови і розчаровано урвав:

— На чорта мені ваші квітанції? Ви гроші давайте! Це збиток мені карбованців на двіста!

Віркун почав його умовляти.

Незаможник на перший погляд заспокоївся, але жах перед матеріальною втратою не залишав його.

Селяни настирливо атакували машину, і Сальному довелося викликати комсомольців, щоб утримати натовп на певному віддаленні од аероплана.

— Тепер, здається, все гаразд. Ми полетимо, — радісно сказав він.

— Полетите, та не дуже, — одгукнувся з коня секретар незаможу.

— Ми не питаємо у вас, — образився Сальний і рішучо крикнув на людей, щоб вони дали дорогу, бо, мовляв, на машину чекають у столиці.

Частина встала, але більшість навіть не ворухнулася. Навпаки, гурт зімкнув коло і „К—4“ опинився в полоні.

І аж тепер, коли мозок звільнився од турбот про аварію — Віркун помітив, що нарід недовірливо дивиться на них і хоче щось зробити, але не знає, чим почати. Шепотіння бігло по лавах народу і всі тикали пучками у незрозумілі літери „RRUA“.

— Нема червоної зірки!

І як навмисне незаможник пристав з вимогою негайної виплати. Звичайно — свої стали на бік свого.

Зрозумів тепер Віркун: чому він не розповів докладно про авіацію, про „К—4“, про Костенка, про працю ТСО-Авіохему. Вони безперечно здивувалися несподіванці. Серед їх були особи, що ніколи не були за межами свого села. Серед їх майже ніхто не бачив аероплана. Значить, несподіванка досить велика.

Десь знову затупотіли коні і здаля почувся голос.

— Дорогу!

Селяни поважно розступилися. До літунів солідною ходою підійшов кремезний чолов'яга, одягнений в зелений френч.

— Це — ви? спитав він.

— Ми, — одповів здивовано і нічого не розуміючи Сальний.

Голова райвику помовчав, обійшов самольота, заглянув в кабінку.

— А ви розумієте по нашому?

— Ми завжди розуміли по українському.

— Може по польському хочете, так я знаю польську мову, — і глянув звуженими очима на літунів.

Сальний знизав плечима і... промовчав.

— Хто ви такі? — нарешті почав свій допит голова.

— Ми... літуни товариства цивільної Авіації Аероплан же новий тільки збудований на Харківському заводі... а це трапилась аварія.

— Гм... Документи єсть?

Сальний і Віркун порилися в кешенях і вийняли купу посвідчень. Голова уважно розгорнув їх, помацав папір, недовірко поставився до його якості і хотів зауважити, що, мовляв, наші радянські, справжні, а не підроблені документи мають значно гірший папір — та не встиг сказати. Віркун показав йому бортбух — щоденник самолёта.

Селяни тим часом порозсідалися на землі і густим колом живих тіл обплели місце спуску. Вони (це Віркун бачив по їх поглядах) дуже поважали свій райвик і не заперечували голові, цілком доручивши йому одстоювати суверенітет місцевої влади.

— Тек-с. Як бачимо, — протяг голова, — документи цілком правильні, люди мабуть теж правильні, а от аероплан зовсім підозрілий.

Сальний ледве не зареготався.

— А чому ви так думаєте?

— Тому, що ваш підозрілий самолёт без червоних зірок!

Машина, дійсно, не мала червоних зірок. Ніколи не гадав Сальний пояснювати, що цивільні апарати не мають права малювати на крилах знак військових аеропланів. А тепер виходить, довелося. Після цього запиту пілот зовсім повеселішав.

— Замість червоних зірок на крилах і корпусі ми ставимо міжнародні знаки нашого товариства „RRUA“. RR — означає „раге республік“, „радянська республіка“ U (Y) — Україну, а А — абеткове число нашого товариства.

Селяни вислухали пояснення і вперто лишилися на старій гадці. Ледве стих Сальний, як навкруги знявся лемент. Селяни не повірили йому.

— Ми чули, що на всьому радянському має бути зірка. Ви прилетіли з Варшави!

— Ви не вірте, тов. голова!

— Вони не літуни. А шпигуни, як не з Польщі, то з Румунії!

— Червона зірка мусить бути на наших літаках!

І як на горе, серед маси знайшлися такі, що почали посилатися на свій червоноармійський досвід і на те, що вони навіть літали на фронті.

— Тов. голова Дякуйте мені — загуб басом секретар комнезаму, ото їхав я у поле, щоб засіяти зсудою, яку ми отримали з Полтави, як чую... летить. А що й не знаю. Та глянув на небо, аж аероплан низенько пре і немов сідає на он-той хутір Лазебного. Вже й тоді я помітив, що він — чудернацький якийсь. Крила не такі, як у нас, не квадраткові, а спадають на коржі. Як спустились оці люди, обслідував я машину, щоб знайти червоні зірки. Нема їх і певно не було. На мою думку, це — польський аероплан!

— Що до форми крил, так це спеціальний винахід тов. Костенка і звуться вони еліптичні, — нетерпляче урвав Віркун.

Почалася довга суперечка. Сальний спочатку почав глузувати і весело реготати над наївним шпигунством секретаря і голови. Його жартовливий тон потроху розсмішив кількох із свідків, та голова не поступався. Він рішучо стояв за візит до райміліції.

— Я радий потрапити у рай... тільки не в... міліцію, — одповів Сальний.

Віркун даремно поклався на моральний авторитет авіації взагалі. Цей козир нікого не взяв і він утрутився в справу — почав лаятися з головою.

Останній же обшукав кабінку і знайшов диктову дошку з цифрами льоту з різними отими t, a, v... — то що (температура бензину, води, хуткість, то що) і пристав, як оса до меду.

— Я заарештовую вас і апарат. Можливо — ви — шпигуни, — закінчив голова.

З натовпу виринули міліціонери і по два стало біля аероплана. Люди частково одсунулися, зробили прохід і Сальний почвалав пішки з одним міліціонером за шість кілометрів до Загривок.

Віркун же лишився сам і аби не витратити даремно часу, — заліз на крила і охнув од здивування...

На полі зібралося до шости тисяч народу. Все це говорило, товклося, лізло вперед, дерлося назад. Звідціля він бачив, як чоловіки працювали ліктями, як вони гримали. І не один господар лаявся на адресу аеропланів, а вже сім.

Балачки йшли по всіх усядах. Треба було припинити це — дати вірний напрям широкохвильним розмовам і нам'яти боки загривському йолопству.

Віркун почув, як на ньому зупинилися очі кількох тисяч. Зупинилися і немов залоскотали. Наче знизу народилася повідь і тисячами крапельин простелила йому водний далекий шлях. Віркун повернувся і коли всі побачили його літунський одяг (символ професії), він розгорнув свої плечі, звів долоню догори і вдарив гучним вигуком.

— Шановні товариші. Перед вами — аероплан „К — 4“ — винахід комуніста - українця Костенка, збудований...

Ніколи в світі не бачили загривчани такого цікавого мітинга, як сьогодні.

VI

І вже сидючи в міліції, Сальний подумав, якої шкоди наробило втручання голови і секретаря — славетного гоголівського міста.

Раптом з'явився начальник міліції і чути було, як цей останній пробурмотів у сусідній кімнаті:

— Воно, конешно, такі барбоси вперше попадають до нас, та їх прикрутять по радянському закону, як помагається.

Протокола писав не дуже освічений міліціонер під диктовку голови, і протест Сального ні до чого не привів.

В кімнаті райміліції — було повно бруду. Засмічено, загиджено весняною грязюкою. Пілот іронично подумав:

— Тут не рай - міліція а пекло з сатаною!

Може ця пригода і скінчилася б цим протоколом, та голова побажав себе показати господарником і незламним охоронцем незламницьких інтересів. Біля нього товклися господарі сьоми ділянок попсованого посіву. Він підвів їх до протоколіста і наказав міліціонерові вчинити цивільний позов.

— Пиши, за беззаконня, що його передбачають земельні органи Наркомзему УСРР і що учинене пілотом Сальним і Віркуном — інструктором харківського авіо - заводу, ми — селяни загривчанського району... просимо шановний радянський суд задовольнити наш позов на загальну суму...

Голова зробив два кроки убік до портрету Леніна, що висів над столом, до одчаю засижений мухами і, немов шукаючи цифри в очах Ілліча, спитав у селян:

— А скільки ви хочете отримати?

Два з них в дерюгах потопталися, помовчали і, почухавши потилиці, прогомоніли:

— Раз закон такий добрий до нас, то хай вони заплатять хоч по п'ятдесят карбованців!

— Ми ще встигнемо пересіяти! Погода, як раз, вчасна!

— Ну, що там по п'ятдесят. Пиши по сто карбованців на ділянку,— закінчив голова.

Сальний сидів і перечитував перший протокол.

Голова ніяк не вгамовувався і рішучо підкреслив в останніх словах:

— А якщо ні Сальний, ні Віркун не заплатять сімсот карбованців зараз—то ми в заклад затримаємо аероплана, поставимо його під повітку, і хай комсомольці стережуть та вивчають авіо-хемичну справу.

В кімнату набилося повно народу. Всі лускали насіння і шепотом хвалили вдачу свого голови. Мовляв, робить по робочо-селянському на сто відсотків.

Лускіт насіння дратував Сального більше, ніж впевнена поведінка голови. За насінням нарід проїдав свою спритність, енергію. Насіння сушило мозок і зупиняло його роботу. Воно сповняло думи застиглим нудним чеканням. На очах грали воїники надзвичайної тупости, дикунства, що жваво одбивалися на обличчях.

— Це тваринне животіння!— думав Сальний, слухаючи неможливий шелест розкушених зерен і вічне плювання лушпінням, жакне тим, що воно було масове.

Може він так думав лише тому, що спустився з неба—з верховин авіації. Принаймні, сьогоднішній випадок не навів йому симпатії до загривчанських мешканців. Через те він не хотів і помічати, що насіння було для них єдиним засобом врятуватися од страшної нудьги. За лусканням непомітно надходив вечір.

— А колись місцеві бандити лускали тут і насіння і набої!— згадав невгамовний пілот.

Через годину голова, порадившись начміла, повернув документи Сальному і сказав:

— Ваші документи правильні, ви можете йти.

— А машина? Я пошлю телеграму на завод.

— Шліть! Тільки раджу вам на прощання, відповідь мусить бути обов'язково стверджена членами Управи повітряних сил і хай напишуть, з якого це року наші машини літають без зірок.

— Тов. Костенко, це ви? кричав в телефон Сальний, пізнавши, не зважаючи на віддалення, приймний голос винахідника.

— Я.

— Виручайте.

І Сальний коротенько розповів про аварію літака та блискучий адміністративний талант голови.

Костенко надзвичайно зрадів, що літуни і апарат лишилися цілі.

— Комісія чекатиме до вечора. Зараз ми надішлемо телеграму з офіційним ствердженням члена Реввійськради.

За тим вони розлучилися з телефоном.

У полі селяни забули про чергову роботу, про сонце, про теплий день і про інші прекрасні речі, що примушують їх працювати з великим захватом. На сьогодні всі забули про рефлекс весни і праці. Цікавість перемогла.

І шість тисяч слухало бучну доповідь Віркуна. Для них його слова згучали, як нова нагорна проповідь.

Палкими думками він запалив маси і, на диво прихильників „шпигунства“, заволодів їхніми почуттями.

— Цього аероплана збудував наш український конструктор...

— Йому допомогли робітники...

— Радянське небо однині належатиме радянським самолётам,— вигукував він свою улюблену думку.

Селяни відчули, що Віркун говорить чистісіньку правду про сучасне і майбутнє нашої союзної техніки. Найчутливішими слухачами була молодь — селянська, не зачеплена ще опійним впливом насіння.

Від їхніх поглядів Віркунові ставало жарко.

А радпатріотизм народжував нові слова, нові думи — і вуста кипіли ними, як морський прибій.

Запитання за запитанням, відповідь за відповіддю — і перед слухачами виросла картина небувалого нечуваного напруження винахідницьких сил Республіки.

„К — 4“ був тільки наочною ілюстрацією, маленькою деталлю великої роботи.

Коли з'явився Сальний, то молодь підхопила його на руки і майже донесла до апарату. Сальний надто втомився і літанням і пішою мандрівкою до міста і цією несподіваною овацією.

Голова не прийшов на місце сдльоту. Пообідавши, він доручив начальникові міліції з отриманою телеграмою од Управи товариства піти в поле і звільнити машину від арешту.

Сонце теж уже дачно пообідало і, напившись блакитного вина, п'яним гарячим оком дивилося на загривчанські краєвиди. Воно хотіло спати з похмілля і шукало в західніх хмарах затишного кутка.

— Треба поспішати,— промовив Сальний, показуючи Віркунові копії протокола і позову.

— Прощайте, товариші. Не забувайте, що незабаром Україна матиме безліч Костенкових машин.

Віркун і Сальний махнули долонями на прощання і почали запускати мотора.

— Прощайте і ви,— трохи невесело і розчаровано прокричала молодь.

— Ой, так швидко? Ви погостювали б у нас з тиждень,— запропонувала молодиця.

— А я — озвався один дідок,— раджу тепер усім літунам піймати в хмарах Іллю-пророка та приставити його на землю для кари, бо він, сукин син, спалив в Кобеляках торік три християнських хати.

— Добре, діду, піймаємо! Розстріляємо вашими полтавськими галушками,— весело прогомонів Сальний.

Хто почув,— зареготав, а дідок поклонився в пояс і фанатичними очима провів літунів до кабіни.

Забурчав тихий прийемний мотор і публіка жажливо посунулася назад. Два міліціонера пройшли вперед по проході і прогнали дівчорку на місці зльоту.

— Прощайте,— заволав Віркун своїм слухачам.

— Проща... — донеслося з кількох тисяч грудей, і згуки загубились у штормі висотного газу.

.... Віркун глянув на землю.

Товстими двома ланками розтяглися тисячі люду по обидва боки зльотної лінії. Все зарухалося, забігало. Знову за аеропланом поскакали вершники. А якась біла пляма забігала за кінями і зненацька замахала обома руками.

Віркун пізнав дідка, що згадував за Іллю-пророка, того шефа, чийм іменем колись називалися щорічні авіаційні свята.

.... Літання кінчалося.

Тепер літуни знали, як їх стріне Харків.

Машина перемогла найкращі марки найкращої європейської авіо-фірми „Роньє-Ракета“. Може Клейстер буде сварити за аварію. Але вони не винні. Може навіть вижене зі служби за позов на 700 карб.? Так це ще побачимо! Костенкова група міцна—і після цього літання, чи насмілиться хто купити хоч єдиного закордонного аероплана!

Прямуючи на Полтаву, так думав Сальний.

І радіючи з перемоги, він заспівав старої літунської пісні:

„З запаленим зором
„Французьким мотором,
„Лечу я в Москву погулять.
„Чекає там котик
„І тонкий ротик
„Готовий літун ціловать

Есть контакт. Палаю, хочу
З правим нахилом лечу.
Міцно канашку до серця прижму
З пристрасстю й жаром її обніму.
Ех, спіралі загну!

Це почув Віркун (побачив по вустах) і, коли на обрію висунув свою бетонову голову Будинок Промисловости, він посміхнувся, знову згадавши, що „К—4“, не зважаючи на все, перевищив цивільну авіо-европу на півтори тисячі метрів.

АГАТА ТУРЧИНСЬКА

ОСІНЬ НАД СЯНОМ

Люблю тебе, надхненна осінь.
Хоч стала ти шаблон і трафарет,
Твої гаї замислені, золотокосі
Мені нагадують один сюжет.

Один мотив, з якоїсь пісні.
Про край, де в'ється елегійний Сян,
Де на вікні в хатині тісній,
Замисливсь синьо розмайран.

* * *

Одходив день, прощалась осінь
І дощ стікав з прив'ялих стріх,
А вітер відгомін розносив,
Останній лист скидав до ніг.

І нахилив горби яворів,
Здирав кору тонку з хатин,
І на сухих кістках осин
Стогнав тужливо, хворо.

Настала ніч, не ніч. а яма,
І тяжко дихало ві сні село.
Крізь темінь місяць, мов кривава пляма,
Плішиве висував чоло.

А в хаті осінь, мліє тиша,
Замисливсь синьо розмайран,
І за вікном голодний Сян
Гриз беріг, мов шкуринку миша.

* * *

Їй хвилює, їй не спиться,
Проймає всю холодний піт,
В старечім тілі ще іскриться
Ярка краса минулих літ.

Ах, їй приснилась чорна яма,
А в ній гнила чиясь труна,
І хилиталася мов п'яна
Над Сяном чорна далина.

А там на обрії, на роздоріжжі
Хтось руки наставляє: — Син!
І дикий регіт пройшов між збіжжям,
— Твій син — Один! Один!

— Один мій син!.. Взяли в жовніри.
Встає, кричить — Ах що це, ніч? —
І звіром фантастичним, сірим
В кутку здалась їй піч.

Насилу встала, засвітила світло,
Здавила в серці страх,
І жовта прозолоть розквітла,
На змочених шибках.

Задумалась: їй кроснами дороги,
В далекі города,
Іде до сина, ген краї розлогі,
А скрізь біда, біда.

— Ой швидче-б ранок. Завтра піде
А може хворий... Ой ця ніч!..
І враз їй серце тисне... Блідне.
— Хто?... Чия це річ?

— Це, мамо, я, це я з жовнірів,
Не можу там, я втік,
Там, мамо, люди гірше звірів,
Мене капрал до крові сік.

Дивіться: кров, ще свіжі рани,
Не плачте. Тихше! — Погасіте світ,
Я лиш на хвильку, ще до рана
Піду в далекий світ.

Піду в опришки... Сину. Сину!..
Що робиш?... Буде нам біда!..
І в серці давить тугу журавлину,
Щоб з горя сина не ридать.

Скрегоче ніч, регоче вітер,
Тремтить, мов лист, вікно,
А син сльозу тужливо витер
— Прощайте!.. Чи побачу знов?..

І, мати мліє, як травина
— Ой синку, красний, „Мой“ —
І осінь з жалю пада на коліна,
І рве злотавих кіс пасмо.

Пішов. Гляділа ніч у спину,
Тужнів у травах Сян,
Замисливсь на віконцях синьо
Пахучий розмайран.

* * *

Гей у лісі білий камінь,
У ізворах диких, між густими соснами,
Ой там удова ходила,
По лісі блудила,
Доріжку слізьми стелила, як кроснами.

І стелилась слізава круг каменю доріжка,
Там мати ридала,
З соснами розмовляла,
Чекала свого сина опришка.

А як зустрічала, сорочку міняла,
Своїми слізьми криваві рани змивала,
Гей, гей!..

А на тому білому каменю три краплини крові,
Тут натягли на опришка окови,
Окови залізні обручі,
Катували, три дні й три ночі,

Катували, кістки ломили,
Щоб хлопи ліпше у війську служили.
Гей у лісі на білому камені
Вдова ридала,
Цісаря проклинала,
З соснами розмовляла,
Свого сина опришка чекала,
Гей, Гей!

Люблю тебе надхненна осінь!..

ФЕДІР МАЛИЦЬКИЙ

ДЕСЯТА СКИБА

Ми робим те, що робям
І світ новий він буде наш
П. Тичина

Ясина над містом,
 шуми, шуми й гамір,
А в степу туркоче
 сонце золоте.
Сонячно епоха
 гатить молотками,
На старому зламі
 світ новий росте.

Проходжу квартали,
 степові дороги
І не йму я віри
 радісним очам:
Б'є у груди млосно
 чайкою тривога,
На далеких плесах
 лебеді ячать.

Що з тобою сталось,
 збурена Вкраїно,
Що тебе впізнати
 вже не можу я?
Те ж блакитне небо,
 ті ж степи полинні,
Та не ті вже співи
 і не те життя.

Всюди риштовання...
 цемент, цегли й криця,
І гуде стогрудний
 будівельний гам
Зіп'ялися крокви —
 усмішки на лицах,
Де цвіли багнища —
 звисне палац там.

А степи козацькі,
 слізьми й кров'ю злиті
Вже панахка трактор
 і рої гудуть

І лягають пухко
скиби оксамитні
За для цих далеких.
що по нас прийдуть.

І вібрує в рупор
радіо світами
Грізно й бунтівливо,
як людський порив
І гуде аеро
у горі гаями —
То пропелер креслить
план майбутніх днів.

Де закурять домни
димом даль безхмару,
Зашумлять турбини —
в травах Дніпрельстан
І земля заб'ється
у дротах, у арках,
Як в рибальській сітці
риба золота.

Де пощезнуть зиски,
пропадуть дукати
І здадуться мігом
слово раб і пан,
Розоравши межі,
знісши всі загати,
Людство відшукає
щастя талісман.

Чарівне майбутнє,
недосяжні зорі
Як тебе не легко
у грудях носить
Тихо я ступаю
кораблем на морі,
Щоб любови повне
серце не розлить.

ФЕДІР МАЛИЦЬКИЙ

ТЕОФАНІЯ

Трудколонії — присвячую.

I

Навкруги гаї і сині гори
Над гаями привидом хрести:
Молитовно руки звів до гори
Між горбами никне монастир.

Там, за монастирською стіною
За стіною мовчазних гаїв
Мчить життя бурхливою рікою
Як весна, як юности порив

Там борня. Крізь бунти й хуртовини
Люди йдуть до дальньої мети
Тільки ж тут — соснове безгоміння
Відгомін доходить лиш сюди.

Тихо в келіях і непорушно,
А на стінах цвіль і образки
Це ченці спасають вбогі душі
Воском пахнуть чорні клобуки.

Лиш промимре дзвін, ченці понурі
Славословить бога тихо йдуть
Співи й синій ладан б'ються в мури,
Мов шукають заблукалу путь.

З сіл далеких тягнуться прочани
Клунки вкриті пилом на плечах
Йдуть сюди полікувати рани
Каламуть у вицвілих очах.

II

Це таке притьмарене учора
Плісняве, як біблія стара,
Зараз тут із ранку до вечора
Копошиться юна дівтора.

Трудяться усі; ті на городі,
Ті в майстерні ті корів пасуть —
В праці гомінкій життя проводять,
Бджолами в щільник несуть свій труд.

Вчора ще вони — вітри безпутні,
Породили їх жовтневі дні,
Нині ж їм всміхається майбутнє,
Путь новітня в'ється в даліні.

Мов хрести, блукають тіні чорні
Похоронно шепчуться бори,
А вгорі пливуть кудись мотори,
На моторах думи дітвори.

Сумно й порожньо в святому храмі
Б'ють пеньки налякані ченці
Догорять пеньки, ченці з пеньками
З димом одійдуть святі отці.

Два світи зустрілися ворожі:
Ніч стара і ранок золотий
Юний ранок всесвіт переможе,
Сонце не зійшло б інак світить.

Теофанія — 1928 р.

А. ЧАЙКОВСЬКИЙ

НІ РАЗУ НЕ ВДАРИВ

(ОБРАЗОК З СУДОВОЇ ЗАЛІ)

Возьний прикликав на залю обвиненого Грицька Чепигу.

Грицько Чепига — селянин середніх літ в подертій свитині, з позатинаними в кишеню лапами, в заболочених чоботах. Увійшов до залі, поставив палицю і клунок з харчами біля порога під стіну, витер носа, поправив на голові розхрістане волосся і, держачи в руці велику виполовілу вже кучму, став роздивлятися по усіх і приступав поволі до стола.

На таким великим суді він ще ніколи не був. Раз позивався з Параскою Перепічкою за образу, але там був лиш один суддя, той, що так заєдно носом форкав, мов носатий кінь, а тут суд великий, сидить аж чотириох в довгих халатах, мов рабіни, за столом сидить якийсь молодий панич, а там ще один якийсь пан в таким самим халаті, лиш що з червоним ковніром. Грицька напав жах, нікого знайомого не побачив.

Та ні! Ось стоїть і його оборонець. Він щось говорить до того з червоним ковніром і чогось сміється. Вони оба певно на нього зможуться... От правда на світі! Взяв з нього вісім срібла, та хоч би тобі словечко сказав, за ним обізвався, а він посміхається з його біди... Не дармо він казав відразу, що Грицька мусять засудити, та щоб хоч великої кари не дали, і за це він вісім сріблом узяв... Та за що ж його мають карати, як він нічого не винен, бо не вдарив її ні разу...

Йому зробилося жаль на серцю. Усі його кривдять. Пощо його воловодять по протоколах та по розправах, коли він говорив відразу, і тепер може побожити, що ні разу не вдарив. Сьогодні днину собі втратив, та не знати, чи йому за це заплатять, бо з тої жебракки Варвари певно нічого не візьме...

Ті міркування перебив йому голова суду і прикликав його ближче до стола. Грицько приступив і аж тепер помітив на столі хрест. Перехрестився набожно і поцілував розп'яття. Тепер йому відрадніше стало, ще є на світі якась правда, і оборонець його збрехав, коли впевняв, що його мусять засудити...

— Як ти називаєшся? — питає голова.

— Та Грицько, а як би инакше?

— А ще як?

— Більше ніяк...

Голова нетерпеливиться.

— Кожний чоловік має ймя і назвисько...

— Я не маю ніякого назвиська, нащо має мене хто називати? З ніким не сварюся, не зачіпаю, то завіщо має мене називати?

Один суддя кинув питання:

— А як ти пишешся?

— Чепига пишуся...

— От бачиш... Скільки тобі років?

— Або я знаю? Може сорок без двох, а може й то ні...

— Нічого, ми тут маємо твоє свідоцтво хрещення...

Стали відтак питати за місце народження. Грицько народився і обставав при тім, що він народився „в наших селі“, а як село називається, то всі люди знають.

Тепер молодий той панич прочитав акт обвинувачення. З того зрозумів Грицько, що це про нього йде мова, бо згадали його тата і маму (царство їм небесне) і тую шельму Варварку, що за неї він стільки терпить, а більше він не розумів нічого, бо письмо читали по-панськи. Він підчас читання дав волю думкам. Нагадав собі, що треба було ще раз стіжки з хлібом прикрити краще, бо от на дворі хляпає і весь хліб замокне, поки скінчиться ця кумедія і він до дому зашлапає.

— Ти розумів, що тобі читали?

— А я!

— Почуваєш себе винуватим?

— А—во. я нічого не винен.

— Та ж Варварка лежала два місяці в шпиталі...

— Та хай лежить і три... Що ж така жебрачка, дармоїд має більше робити, як лежати, аби лиш їсти дали... Чи вона журиться за господарство, чи що?

— Але вона була хвора від того, що ти її побив... Так сказали дохтори.

— Або дохтори виділи, як я її бив? Я присягну сто раз, не раз, що її ні разу не вдарив... Бігме!

— Вона каже, що ти крутив їй руки патином...

— Та хай каже... Хай не краде чужої праці... Я лиш її пострашив, щоб сорочку віддала, але я її не бив...

— Ну, кажи, чи так було, як тут написано?

— Аоо я знаю? От понабріхували на мене, що хотіли...

— Хто понабріхував?

— Та хто ж би? Цей, що письмо писав...

Усі засміялися вголос.

— Ну, тепер нам розкажи, як воно було?

— Та як було... Моя жінка,—шануючи день святий, і сонце, і високий найясніший кримінал,—понавішувала на плоті білизну сушити... То було ще в літі, погода була, не така паскуда, як сьогодні... Пхі!

Він витер ніс до заболоченої халяви.

— Мене не було тоді вдома, до двора ходив, бо—вибачте за слово, ялівка до бика зірвалася... У мене, славити бога, є своя худібка: дві корови, аби здорові були, і ялівка трилітка... Над нею то моя баба так розпадається, мов над рідною дитиною, сказано: свого ховання...

— Не городи мені дурниць про ялівку, а кажи, як ти Варварку побив?

— А бог би її побив, та й святий Янтоній берладинський... Я її ні разу не вдарив...

— А як було з тою сорочкою?

— Ото-то-то, добре пан кажуть... Та я мушу говорити з кінця: я був в дворі з ялівкою...

— Чи ти увесь вік перебув в дворі? Кажи, як ти з двора вернувся?

— Як я вернувся, то сорочки вже не було. Жінка наробила крику, я пустив ялівку і побіг за нею...

- За ким ти побіг, за сорочкою, чи за жінкою?
- Та чо'би я за жінкою бігав, а — во, за Варваркою. Жінка ска-
зала, що вона йно що вийшла з обісця, і сорочку з плота потягла.
- Жінка виділа?
- Я там знаю, чи вдиіла!
- Ну, і що ж далі було?
- Та що ж мало бути? Я здгонив бабу: віддай, кажу, сорочку —
а вона присягається, що ні, тай ні. Ходи, кажу, сюди. Взяв її за руку,
та й тягну на обісця, що, гадаю собі, буду публічитися з такою на
вулиці... Шукаю, шукаю, обшукую, як у воду кинув — нема!
- Бо вона певно не брала, якщо ти не знайшов...
- Ага, не брала, а хтож узяв? Вона лиш сховала, що чорт не
знайде. Вона, прошу панів, відьма, з чортом кумається...
- Не плети дурниць, Грицьку.
- Усе село те послюбує¹⁾... Я зтягнув її до комори, та й прошу,
та й молю: віддай, кажу, нічого тобі не буде — ні, зтялася, як пень...
- Ну, та й що далі було?
- Я більше нічого не знаю...
- То я тобі доповім решту. Ти перев'язав бабі руки, узяв патики,
зложив за мотуза і так закрутив, що баба аж зімліла з болю...
- Або то хто бачив? Хай бодай одного свідка поставить. От
пострашив трішки, хай не краде...
- Так вона хіба зі страху лежала два місяці в шпиталі?
- Ото вигадали! а що ж такому ледарові більше робити, як ле-
жати? Вона би там була увесь вік перележала, коли б її були пани
не прогнали...
- Мудруй не мудруй, а таки ти її так справив, що аж відлежала.
Пани дохтори казали, що вона була через те хвора більше як трий-
цять днів — зараз почувеш.
- Чепига не сказав більше нічого, лиш мняв кучму в руці.
- Не маєш нічого більше на свою оборону сказати?
- Певно, що маю оборонця, он там сидить, вісім сріблом запла-
тив, бо я ще ніколи не був в праві.
- Отож скажи: почуваш себе винуватим?
- Ні, бігме ні, сто рази присягну, що я її ні разу не вдарив.
Він складає пальці навхрест і підступає до розп'яття.
- Чекай! Іди і сідай собі там на лавці, почувеш, що свідки го-
воритимуть. — Чепига плюнув крізь зуби, обернувся, та й іде на лавку.
По дорозі каже півголосом до адвоката:
- Чому пан за мене не обізвуться? А в душі собі подумав: „Аби
тобі мої вісім срібла боком вилізли. Як я сам маю робити „тлумачення“,
то якого біса мені тебе треба було“.
- Сідає на лаві і розглядається по стінах. Вдивився в цісарський
портрет:
- Овв! хіба ж це найясніший пан? От раз! Я зроду його не
бачив. Дай йому боже панування, а мені з тієї біди вирватися...
- Його думки перебило що инше. До залі війшла стара Варварка,
бабуся більш шістдесяти років, з поморщеним лицем, наче б шкіру на
нитку зібрав. З-під брудної ганчірки, що нею голову перев'язала, ви-
лазить космиками сиве волосся. Вона спирається на костур і дріжить
усім тілом. Дріжать у неї губи, які старається вдержати вкупі. Ніс
звисає аж над долішньою губою.

¹⁾ Ствердить, посвідчить — Ред.

— Ходи ближче!

Варварка підходить до стола. Одною рукою спирається на палиці, другою держиться стола, щоб не впасти.

— Тебе зовуть Варваркою Пастернаковою...

— Так, а-я!

— Що? не можеш стояти?

— Насилу стою, та не вистою.

— Возьний! подати жінці стілець!

Варварка сідає поволеньки, опираючися поза себе до стільця рукою.

— Скільки тобі років?

— Буде ось на різдво п'ятдесят літ.

— Овв! так мало? Ти виглядаєш на яких сімдесят.

— Злидні мене прибили, злидні, біда присіла... Було і в мене не те... Був чоловік, своя хатина, трішки земельки, були й діти... усе минулося. Дітей я поховала, чоловік розп'ячився з туги, все прогайнував, та й його на останку дерево в лісі вбило... Все пішло марно. За довгі все забрали, не годна була врятувати ні хати, ні землі... Я опинилася під плотом. Спочатку, поки була сила, я працювала, а відтак і сила, якої чоловік не вибив з мене, лишилася на чужих загонах, а я пішла з торбою... І собаки беззубої ніхто не хоче держати. Тепер вже й хлібця, що собі випрошу, не годна вкусити...

Вона махнула рукою і втерла сльози з старечого лица...

— З чого ти живеш?

— З прошеного...

— І з того, що кому вкраде, — докинув Грицько з своєї лави.

— Мовчати! — гримнув голова, а то прикажу зараз замкнути.

Тут ображати нікого не вільно.

— Бог мене за це не покарає, щоб я чуже рушила, на мені немає чужого стебельця.

— Ти не слухай, що він базікає, а лиш вважай, про що я тебе питати буду... Ти знаєш цього чоловіка?

Баба оглядається.

— Знаю, від дитини знаю, та хай йому господь цього не памятає, як він мене скарав.

— Чи він тобі який родич приходиться?

— Та де? він дука, багач, а я жебруча баба.

— Не маєш до нього якої злости, так щоб ти неправду могла на нього сказати?

— Хай йому бог простить, як я йому простила. Я буду казати ширу правду так, як на сповіді, бо не довго вже мені на цім світі побувати...

— Будеш присягати. Стань перед хрестом, піднеси три пальці правої руки вгору і повторяй за мною.

Грицько схпаується з лави і біжить до стола.

— Я прошу панського та цсарського паліграфу не дати їй присягати...

— Чому?

— Бо вона відьма, з чортами знається, в бога не вірує, вона... людським коровам молоко відбирає...

— Мовчи, дурню! — гримає голова.

Грицько вертається на своє місце, б'є руками по полам.

— От раз! от правда! гей, гей!

Варварка не може дати собі ради з пальцями. Помагає їй возьний. Нарешті! Голова проводить присягу.

— Я...

Вона мовчить.

— Ну, говори ж за мною кожне слово, я...

— Ну, ну... я.

— Присягаю...

— Сто разів, не раз...

— При-ся-га-ю

— Ну, присягаю.

— Господу богу...

— Певно, а кому ж би іншому, та без його святої волі...

Голова нетерпеливиться і стукає ногою об долівку.

— Всемогучому...

— Так, так, — каже баба, хитаючи головою, — всемогучому.

— І всевидючому...

— і всеїдучому...

— Чисту присягу...

— Чисто присяду...

— Йой, дурна бабо, та слухай же, як я говорю: чисту присягу.

— Чисту присягу...

— Що, про що в суді...

— Що про що в суді.

— питана буду...

— Пити не буду... де, де, де, мені аби на кусочок хлібця, а не на горілку... куди мені! вона клята мого покійного чоловіка на біду звела...

Голова стукає ногою з нетерплячки... — слухай: питана буду...

Варварка повторяє, оглядаючися на вознього.

— Скажу щирю правду...

— Я все правду сказала, побий мене Бог, коли я одно словечко збрехала...

— Скажу щирю правду...

— Скажу щирю правду...

Баба мовчить.

— Ну! повтори за мною... І нічого більше, лиш правду...

— Нічого лиш правду...

— Так мені господи боже помагай!

— Хай йому бог не пам'ятає моєї кривди!

Голова і Варварка сідають знеможені.

— Тепер скажи нам під тою присягою, як воно було?

— Коли?

— Та коли! тоді, як тебе до комори заволік...

— Та як було! То вже все пани записали... Я прийшла за про-
шеним на його обісця. Бодай мені було ноги покрутило, заки я туди
ступила... Та чи я сподівалася того? Його молодиця дала мені кусок
хліба, я подякувала, прочитала молитву, як водиться у нас, та й йду
далі... Йно що я вийшла за ворота, а він, во, біжить за мною мов
опир...

Грицько не вилержав.

— Ти з опирями добре знаєшся? — А що? я не казав, що вона
відьма? Дивиться розрадуваний на свого адвоката.

„Ось піймав стару на брехні? Присягала, що вона не відьма,
а сама каже, що з опирями знається... Та чому той бісів адвокат
і рота не відтулить? Заложив якусь кульбаку на ніс, та й грається
якимсь патичком, а ноги під столом повитягав мов ткач... Невже ж
так людей борониться? А то мені люди оборонця прирадили!

— Прибіг, та й як наскочить на мене: Давай, відьмо, сорочку! „Яку сорочку?“ кажу, бог з вами... „Ти, каже, на бога не ссилайся, бо твоїм татом чортяка“. А — я! тими словами... Я складаю пальці до присяги, хрест цілую, а він мене вхопив за руки повище ліктя, та трясє мною мов вербою... — Віддай, каже, та віддай по доброму“. Відтак тягне мене на обісця, та й до сіней, та й в комору. А я так і задере-віла, що й крикнути не можу. Страх налячалася такого звіря. Він замкнув двері, а я вже нежива стала... Ось буде мені кінець без сповіді святої та без покаяння. Господи, прийми мою бідну душу, аби лиш не довго мучитися... А він нелюд, безсоромник: „Роздягайся, бабо“, та й дре з мене лахи... Роздяг мене, шануючи ваші голови і день святий, геть до гола мене роздяг: „де сховала сорочку, кажи, а тобі зроблю амінь“. А я так налякала, що слова не промовлю, у гортанці засохло... А він пошпортав в куті за чимось, виймив мотуз, та й кусок кімаки, та зв'язав мені руки. Я не обороняюсь, лиш бога за прощення гріхів молю. Він заложив кімаку, і скрутив разі другий — господи! І я тоді скрикнула раз, а - я! скрикнула, запищала не своїм голосом, ще раз присягну... „Признавайся, каже, де поділа сорочку?“ „Не губи душі“, прошуся. Чую, як його молодича гримає до дверей: Пусті, каже, Грицю, бабу“ А він ще більше рез'ївся; та знову як покрутить, то я обомліла уся, вмерла і вже більше нічого не тямила...

— І що ж було далі?

— Як я опам'яталася, то була вже на дворі. Мене зливали водою. Надо мною стояли люди і пан начальник. Я вже не мала сили встати. Війт наказав воза і мене повезли до шпиталю...

— Як довго ти була в шпиталі?

— Два місяці.

— Скільки собі рахуєш за днину втрати, так як би ти заробила?

— Та що я вже зароблю? Я немічна, в мене немає сили на один зломаний шеляг...

— Отже не рахуєш нічого, а скільки ти собі правиш за це, що тебе боліло?

— Що пани мені присудять, я нічого не знаю...

— Як сама не скажеш скільки, то суд не може тобі нічого присудити... То ж кажи: сотку, дві, а може десятку?

— Та хай буде п'ятку.

— Ти виділа коли п'ятку? — відзивається Грицько з свого місця.

— Що ж ти скажеш на це, Грицю?

— А що я маю казати?

— Чи вона говорила правду?

— Правду, святу правду, що до одного слова, — впевняє Варварка.

— Не до тебе тепер бесіда! Ну, Грицю?

— Та де правду! То ти кажеш, що я тебе бив? Ось зараз брешеш, а присягала... Така от твоя присяга...

— Ти, небоже, не крути, як швець шкурою, бо нам баків не закрутиш. Вона не говорила, що ти її бив, лиш що ти її скрутив руки мотузом. Правда то?

Грицько дивиться в землю, крутить кучму в руках і мовчить.

— Ну, що ж?

— От, пострашив трішки...

— Підожди, пострашимо й ми тебе трішки...

Покликали ще одного свідка. Це був начальник громади¹⁾. Чоловік кремезний, з чорним грубим вусом, гарно підкрученим вгору.

¹⁾ Сільський староста — Ред.

Через груди перевішена жовта бляха на ременю, відзнака його уряду. Видно військовий чоловік, бо станув перед судом в струнку і поставив ноги по припису.

— Ви Петро Перепічка, начальник громади?

— Так, — grimнув і поправив вуса.

Він присягнув і оповідав, що йдучи мимо хати Грицька почув у коморі якийсь бабський писк. Зайшов на подвір'я, і від Грицихи довідався, що Грицько мордує стару в коморі. Казав в імені права комору відчинити. На долівці лежала зомліла Варварка, цілком, шануючи цісарського суду, гола... Зійшлися люди, і він приказав вистежити її на двір. Зливали стару водою, поки очунила...

— Чи руки були покалічені?

— Зразу не було видно, аж як я розв'язав мотуза, тоді показала поздирана шкура до крові, аж живе м'ясо визирало...

— Так ви ще мотуза бачили?

— Я ж його своїми руками розв'язував...

— Що ж ти, Грицю, на це скажеш?

— Я її ні разу не вдарив, присяйбогу!

— Ти все своє. — Що ж зробили далі?

— Я приказав жінкам надягти на стару сорочку і спідничину, бо сором було перед сонцем святим, наказав фіру, і казав відвезти до шпиталю...

— А скажіть нам, як стара в селі поводила, чи була чутка про неї, що любить чуже рушити?

— Ніколи! Я вже п'ятий рік війтую, то щоби яка жалоба на неї за макове зереньце. Бідна, бо бідна, за прошенням хлібом ходить, але не вона біду собі напирала.

— А Грицько каже, що вона відьма, — каже голова, посміхаючись...

Перепічка обертається до Грицька:

— Ей, Грицю, не бреш! То прошу панів уцтива жінка. Давніше, поки ще дужча була, та заробляла між людьми: пряла, прала, звичайно як в господарстві, ну, — а прийшла старість...

— А не знаєте ви, начальнику, де поділася Грицькова сорочка?

— Та де поділася? Йду я з Грицьового обісця, як бабу до шпиталю повезли, дивлюсь, а під плотом між кропивою щось біліється... Я штуркнув палицею, та й витяг сорочку. Звичайно вітер здунув... Може не правда Грицю?

Грицько устає з лави та йде повагом до стола:

— То б то і є... що вона сама... он то во... підкинула, та людям тумана пустила, що буцім то сорочка в кропиву впала... Вона ж на все має свої відьомські способи, все село знає, що вона відьма...

Війт здвигає плічми, плює на землю і каже:

— Пощо таке дурне говорити? Я й при війську служив, і на війні був, а про відьом нічого не чув.

— А у Параски Грицишиної не відібрала молоко? — усе село посвідкує...

— Та бо ви Грицю, з перепрошенням вашого гонору, дурень. Що ви панам голову морочите? Хіба вони такі дурні, як вам здається, щоб в це повірили! От краще буде, признайтеся, то менша кара буде...

— А хіба ж мене мають карати? За що? Я її ні разу не вдарив, за що ж кара? За таке старе опудало? го, го, го, ще є на світі якесь

цісарське право, що як не вдарив, то таки не вдарив, а карати за дурно не вольно!

— А який він чоловік в селі?

— Та чому, добрий, господарний, спокійний, не п'є, лиш тоді не знаю, що йому сталося, що роз'ївся мов собака.

Війта відправили. Стали ще щось читати, чого Грицько ні раз не розумів. Відтак устав той пан з червоним комніром і щось довгенько балакав, показуючи рукою на Грицька. Грицько хотів вже втекти. Чого він від нього хоче? Перший раз в житті його бачить, а так напосівся. Біг - ме, які то люди на світі бувають! Ні коня йому не вкрав, ні межі не переорав, а он як дзяпає. Ну, і йому вільно все казати, а бідному чоловікові зась! Лиш би рота отворив, так зараз: мовчи, бо замкну... А мій оборонець сидить мов намальований, бодай його малювало...

Як вже прокурор перестав балакати, устав адвокат.

„Ну, нагадав собі! А не міг трохи ранше хоч словечко за мною сказати. Тепер як тамтой наговорив на мене стільки, то хто його послухає? Мене розпинали, а він ногами під столом вимахував мов ткач! Ну, балакає ж він, балакає, та чорт його зрозуміє? шкода слухати“.

Оборонець скінчив і присів.

„Овва! от небоже знемігся! і то має бути за вісім сріблом? Боже, боже! А моїй сусідці Хфесті, як би пять шісток¹⁾ дав, то би балакала цілу днину, молала б язиком, як вітрак. Та й як вона балакає! Ніхто їй на язик не здержить. Її заплатив би ще чоловік, щоб перестала, щоб не тарахтіла над головою мов терлиця. А тут плати йому свою кервавицю за те, що десять слів сказав... То все пани повигадували на нашу хлопську біду, і тих оборонців, і ті суди, буцім то цісарські, бодай так! Та хоч би тобі сказав до ладу, а то балакає все, лиш не те, що треба. Чом він не сказав, що вона відьма, що вона справді сорочку вкрала, та відтак сама підкинула?... Ну, і за таку волокиту, що чужих собак дряжнить, має бути кара? Я розумію: кара за побиття, я би і малої дитини не вдарив, але пострашити, то що? й того не можна? То хіба роздати усе дідам, жебракам таким, як вона; і самому піти з торбою, та й людзькі сорочки з плота красти. Та як би я мав іти за прошеним хлібом, то нащо мені було працювати, гріш до гроша складати, подати платити? Краще б відразу: Ший жінко торбу, і гайда в світ... Ось цього року, то я заплатив подать до чиста. На подать то я бика продав. Та що мені з того? Правда, купив ще до дому кожушину і чоботи, але таки на подать пішло пів бика. Та то шість-десять срібла взяв як золото. А можна було ще й більше взяти. Добре мені жінка говорила, щоб підіждати до покрівського ярмарку. Був би певно взяв більше, бо скот пішов в ціні вгору. Та я боявся, щоб відтак ярмарки не позамикали. То також панська напасть з тим контрамасом... Кажуть: Скот гине, треба ярмарки припинити. А тобі зась, хай кожний свого пантрує. Як би був переcheкав, то взяв би певно вісімдесять. Не шкода то двацять срібла? Було б як раз за що поставити шіпчину. Шіпчини мені конче треба. З шопи старої зроблю станю, бо сього року сподіюся двоє теляток... Гей! коли б так бог бички дав. Не продам за жадні гроші, мушу виховати на воли. За три роки дасть сіг здоровля можна буде взяти двіста срібних, як дріт. Зараз куплю нивку... От та в межу під лисою горою, аж проситься, щоб її докупити та з моєю спарувати. З Іваном щось не конче добре... щось дуже з нашим Іцком покумався“.

¹⁾ 50 коп. — Ред.

Грицько став усміхатися сам до себе...

— Ті дві верби, що на межі, зараз вирубав би. То ні до чого... Там лиш горобці гніздяться, та збіжжя випивають. Як би Іван добрий господар, то давно би те зробив...

Грицько так розгубився в своїх господарських міркуваннях, що забув, де він зараз є, що з ним робиться, забув про Варварку і про розправу... Він був вдома, накривав стіжки з хлібом, був на ниві, яку мав за три роки купити. Аж відчинилися двері і вийшли ті самі пани. Вони позакладали якісь шапочки, наче жидівські берлитки на голову, а той, що найбільше Грицька допитував, сказав:

— Послухай засуду!

Всі, що тут були, повставали, встав і Грицько.

„То вже буде відай кінець — подумав собі Грицько, треба їхати чим швидше додому стіжки покривати. Усе знівечиться, замокне...“

Грицько знову був при стіжках і не слухав, що говорили.

— Ти розумів?

— Розумів, що вже моїй біді кінець...

— Ото ж маеш три місяці криміналу, за скалічення Варварки...

— Три місяці за побиття? Я ж її ні разу не вдарив, вона все бреше... Прошу панів, я бігме, от хай пан війт скаже, ще моєї жінки не бив від нашого весілля, не то що... За що ж мене за побиття до криміналу? Гей, гей, ото правда на світі...

— Чуєш, Грицьку, тобі належалося більше, бо за таке, то є цісарська кара від року до п'ять літ криміналу. Та ми мали над тобою змилювання, що ти страшно дурний... Ну, що ж? приймаєш присуд?

— Та як я можу прийматися, коли я її ні разу не вдарив... я подаюся на рекурс¹⁾...

— Нема рекурсу, бо ми тобі менче дали як найменча кара... розумів?

— Ото правда на світі! то бідному чоловікові, то вже і рекурсу немає...

— Нема рекурсу, Грицю, — каже і оборонець.

Грицько подивився на нього і страшно розлютився. От дивись! і той, що повинен би за ним постояти, бо за це вісім срібних узав, і він каже, що немає рекурсу...

— Ну, Грицю, — каже голова — кажи як? приймаєшся, чи завдаєшся до касації до Відня, бо не маємо часу на пусту балачку.

— Нема причини йти до Відня, каже оборонець, вийшовши на середину залі, кажу тобі, Грицю, приймай, бо як отцей пан зробить рекурс, то тобі удвое стільки вліплять...

— Ну, Грицю? — питає голова.

— Та вже приймаю, коли така на мене кара божа, та може би пани дали трохи менче...

— Не можна менче. Підеш зараз на кару...

— Та може би аж по жнивах?

— Вибачай, до жнив ще більше, як вісім місяців, підеш зараз сидіти. Восьий!

Возний бере Гриця під боки і веде.

— О, то справедливість! Гей, гей, за такого дідовода, за жебрачку... І вісім срібла втратив. Та коли б хоч раз ударив, то би мені жалю не було...

¹⁾ Касаційна скарга — ред.

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

ПОЕЗІЯ ЗРОСТУ

I. ЗАСПІВ

Не так просто
Не так просто
Втримати у жилах кров,
Коли сила буяє зростом...

.....

Не так просто
Втримати прокляту кров!
Десь залізо

— гуркоче

— і грима

і горлатий гудок:

— А-г-е-е-е-й!

Там —

За чорними дверима
Мільйони смуглявих людей!
То ж не море

— гуде

— і клекоче,

То ж не шквалу
Нестриманий сміх
То горять
і виблискують очі
В пітьмі!
То ідуть
До вугілля в гості...
(Гей, заводе,

— Здоров!..)

.....
.....
.....

— Бо клекоче

— не простим

— зростом,

А шаліє
і рветься
Кров!..

Та дарма!
 — Не тим горіти,
 Хто давно згорів,
 І свистить
 Стрілою вітер
 І клекоче гнів!
 Ой цвітуть
 Цвітуть обличчя,
 Де жевріє путь
 І горять,
 горять
 і кличуть
 Кличуть
 і цвітуть!
 В нетрах шахт,
 В огнях заводів
 То не бій гармат
 То дзвінкі
 Пісні заводить
 Чортів
 Автомат!!!

Харків. 1928 рік.